

SIK DOMONKOS

AZ ÁLLAMPOLGÁRI CSELEKVÉS KAPCSOLATHÁLÓZATI ELŐFELTÉTELEI

Bevezetés

A rendszerváltás után a hazai politikai szociológia alighanem egyik legfontosabb feladatává vált a demokrácia működési feltételeinek megteremtéséhez való hozzájárulás. Ehhez a feladathoz, elengedhetetlen a nagyobb hagyományokkal rendelkező demokráciák működési mechanizmusainak és ezen mechanizmusok előfeltételeinek minél pontosabb leírása. Hiszen a demokrácia működési feltételeinek megteremtéséhez, első lépésben magukat a működési mechanizmusokat és azok kialakulásának előfeltételeit kell meghatározunk. Tanulmányom ezeknek a kutatásoknak a kontextusába illeszkedik. Kérdésfelvetésem a demokrácia működésének kapcsolatháló-zati előfeltételeire vonatkozik.¹ A kérdés alapos megválaszolása nem képzelhető el empirikus kutatások nélkül, mely empirikus kutatások ugyanakkor fogalmi tisztázást igényelnek. Ez utóbbi feladatra vállalkozom tanulmányomban, ilyenformán kérdésem úgy szól, hogy „milyen kapcsolatháló-zati előfeltételeit azonosíthatjuk elméleti szinten az állampolgári cselekvésnek?”.

Az általam használt elméleti keret Habermas társadalom- és demokráciaelmélete. Belátható, hogy a tanulmányban vizsgált kérdésnek megkülönböztethetők társadalomelméleti és demokráciaelméleti aspektusai. Ennek megfelelően megválaszolásához olyan elméleti keretet érdemes alkalmazni, amelyik mindkét területet koherens módon írja le. Habermas életműve tökéletesen alkalmas erre a szerepre, amennyiben *Faktizität und Geltung* (Tényszerűség és érvényesség – továbbiakban TÉ) című demokráciaelméleti értekezése, *A kommunikatív cselekvés elmélete* (továbbiakban KCSE) című társadalomelméleti főmű folytatásának tekinthető. Az alábbiakban ezek alapján látok a demokrácia kapcsolatháló-zati előfeltételeinek vizsgálá-tához. Első lépésben – a habermasi társadalom- és demokráciaelmélet alapján – azt a kérdést vizsgálom meg, hogy pontosan mit is értsünk állampolgári cselekvésen.

---

¹ A demokrácia működésének kapcsolatháló-zati előfeltételei az utóbbi években egyre nagyobb figyelmet kapott. Elég csupán Putnam mára klasszikussá vált *Bowling Alone, The Collapse of American Community* című kutatására gondolni (Putnam, 1995).

Második lépésben pedig az ilyen értelemben vett állampolgári cselekvés előfeltételként azonosított kapcsolathálók leírására teszünk kísérletet.

Az állampolgári cselekvés habermasi koncepciója

A demokrácia problémáinak elemzése Habermas életművének egészét végigkíséri. Ez azt jelenti, hogy nem csupán explicit témaként, hanem a társadalomelméleti írásokban implicit is tárgyalásra kerül. Ebben az értelemben a demokráciaelmélet és a társadalomelmélet fundamentális szinten összefonódik egymással. Bizonyos értelemben maga a kommunikatív cselekvés (a továbbiakban KCS) fogalma magában rejtje a demokratikus emancipáció ígéretét. Ugyanakkor ez az ígéret csak bizonyos intézményi előfeltételek fennállta esetén realizálható, mely feltételeket a TÉ-ben tárgyalja részletesen Habermas. Így az állampolgári viselkedés pontos megragadásához a TÉ és a KCSE belátásait egyaránt figyelembe kell vennünk. Minthogy a TÉ a KCSE fogalomkészletére nagyban támaszkodik, ezért első lépésben a demokráciaelmélet társadalomelméleti háttérét vázolom fel, majd ezt követően térek rá az állampolgári cselekvés fogalmának, a demokráciaelmélet keretei közti pontosítására.

A KCSE-nek központi kérdése, amely egyúttal minden társadalomelméletet központi kérdése is, a társadalom integrációjára vonatkozik: hogyan lehetséges a szándékolt és nem-szándékolt következményekkel jellemezhető társas cselekvések összehangolása? Habermas a szociológiai hagyomány alapján alapvetően kétféle, egymásra nem redukálható választípust azonosít, mely válaszok a társadalom kétféle felfogását tükrözik. A társadalom integrációját egyfelől a cselekvők orientációinak összehangolása, másfelől a cselekvések nem-szándékolt következményeinek intézményesített kezelése biztosítja. Vagyis egyfelől a cselekvők számára a cselekvéshelyzetben megjelenő normatív szabályozás, másfelől a cselekvők számára meg nem jelenő – és ezért csupán a megfigyelő számára, külső szempontból megragadható – nem-normatív szabályozás biztosítja az integrációt.

Ennek megfelelően különböztethetjük meg egymástól a társadalom kétféle felfogását: az életvilágot és az annak komplementereként felfogott KCS-t, valamint a funkcionális rendszereket (Habermas, 1987: 117). Előbbivel a fenomenológiai-nyelvfilozófiai úton megalapozott társadalomtudomány, utóbbival a funkcionalista, rendszerelméleti társadalomtudomány foglalkozik. Habermas KCSE-beli elgondolása szerint, amennyiben csupán az egyik tárgysterülettel azonosítjuk a szociológia tárgyát és egyúttal az egyik megközelítéssel azonosítjuk a szociológiát, súlyos konceptuális hibát vétünk, tekintve, hogy a társas cselekvéshelyzetek egyik felét (a szándékolt, vagy a nem-szándékolt következményeket) figyelmen kívül hagyjuk. Éppen ezért javasolja, hogy egyszerre tekintsünk a társadalomra mint rendszerre és életvilágra (Habermas, 1987: 119).

Lássuk röviden, mit értsünk a három kulcsfogalmon életvilágon, KCS-en és rendszeren. Az életvilág fogalma eredetileg Husserl utolsó főművében, *Az európai tudományok válságában* került bemutatásra.² Husserl korai műveiből származó gondolat, hogy tudatunk mindig intencionált (valamire vonatkozó tudat) és, hogy az intencionalitásban a tudat a világot nem egyszerűen leképezi, hanem értelemmel tölti fel.³ Ez azt jelenti, hogy számunkra a világ mindig értelem-együttesként adott.⁴ Az életvilág fogalmát ilyen értelem-együttesként, vagyis életünk reflektálatlan horizontjaként vezeti be Husserl. Az életvilág a világ, ahogy számunkra természetes beállítódásban – vagyis egy előzetes, reflektálatlan értelemadási folyamat eredőjeként – adott. Ilyenformán az életvilág horizontja jelöli ki a világban felbukkanó lehetséges dolgok körét és tulajdonságait, egymáshoz való viszonyukat és az érvényes tudás kritériumait, továbbá meghatározza cselekvési terünket. Ennek fényében válik érthetővé, miért különösen fontos feladat feltárni az életvilág sajátosságait: ezáltal ugyanis cselekvési terünk határait ismerjük meg.

Az életvilág fogalmának cselekvéseméleti továbbgondolása Husserl tanítványa, Alfred Schütz nevéhez kötődik. A husserli elemzések szociológiai hasznosításakor abból indult ki Schütz, hogy egy tetszőleges közösség tagjai számára, közös életvilág adott természetes beállítódásban. Ez azt jelenti, hogy a közösség tagjai – anélkül, hogy reflektálnának erre – hasonló módon strukturálják a világot, ebből fakadóan hasonló értelmet nyer számukra a valóság és ennek köszönhetően nyílik lehetőség társas cselekvésre (hiszen ilyenformán – abból fakadóan, hogy azok közösek – egymás értelmi tartalmaihoz tudnak igazodni a cselekvők). Ez biztosítja a társas cselekvések során nélkülözhetetlen kölcsönös megértés lehetőségét, más szóval a társadalmi integrációt.

Ezen az úton halad tovább Habermas is saját életvilág-fogalma kidolgozásakor. Arra a kérdésre keres választ, hogy mi az a mechanizmus, ami akkor lép működésbe, ha az életvilág nem látja el társadalmi integrációs feladatát? Ilyenkor a cselekvéssz összefüggést felfüggesztve, a cselekvők maguk kénytelenek egy különálló cselekvés során a közös jelentés-horizontot kialakítani.⁵ Ezt a jelentés-létrehozási, cselekvés-

2 A életvilág habermasi fogalmának geneziséhez lásd: Sik, 2009.

3 A fenomenének, vagyis a számunkra „tűnő” dolgok már mindig értelemmel bírnak. Azonban Husserl szerint ezt az értelmet nem ők hordozzák magukban, hanem a tudat konstituálja, amikor intencionálisan megragadja őket.

4 Ezen a ponton az életvilág kettős aspektusa tárul fel. Egyfelől (ontológiai értelemben) az életvilág a világ, amennyiben a fenomenének alkotják (azok tudatkonstitúciós folyamatok révén dologstruktúrába rendezett mintázata). Másfelől (episztemikus értelemben) az életvilág a számunkra adott világ, vagyis egy értelem-együttes.

5 Ebben az értelemben nevezi Habermas az életvilágot és a KCS-t komplementer fogalmaknak. Egyik vagy másik révén valósul meg a cselekvéskoordináció (Habermas, 1987: 130). Természetesen

koordinációs aktust nevezi Habermas KCS-nek. KCS során *kölcsönös megértésre* törekcszenek a felek, ami nem más, mint *konszenzus* kialakítása a világra vonatkozó *jelentéseket* illetően, és ezáltal az életvilág újratermelése.

KCS és életvilág komplementer-párját a rendszer fogalma egészíti ki. A rendszerek működését az különbözteti meg a KCS és az életvilág működésétől, hogy integrációjukat nem-nyelvi médiumok biztosítják (pl. hatalom, pénz). Ebből fakadóan a rendszerintegráció lényegileg eltér az életvilág és KCS alapú társadalmi integrációtól. A rendszerintegráció ugyanis nem vitaképes, vagyis nem az igazolás és visszautasítás logikáján alapul (pl. a pénzről nem nyithatunk vitát a vásárlás során). A rendszermechanizmusok a cselekvéshelyzet külső keretfeltételeit alkotják, amennyiben nem a cselekvők konszenzusától függsnek, hanem attól függetlenül fennállnak. Ilyenformán a rendszer és a társadalmi integráció nem helyettesítheti egymást minden esetben. Azokban az esetekben, amikor normatív megegyezésen alapuló cselekvéskoordinációra van szükség, a rendszerintegráció jelenléte egyenesen patológikusnak tekinthető.⁶ Ilyen esetnek tekinthető egyebek – mint például a szocializációs mechanizmusok – mellett a demokratikus akaratképzés is.

Habermas szerint minden demokratikus berendezkedés nélkülözhetetlen sajátossága, hogy az adminisztratív rendszer mellett a polgárok kommunikatív közakarat-képzése is szerephez jut benne. Ez a belátás kapcsolja össze a társadalomelméleti és demokráciaelméleti vizsgálódásokat és szab egyúttal központi szerepet a KCS-re a demokráciaelméletében. A TÉ sajátos szerepet tölt be a habermasi életművön belül. Habermas nem csupán jogfilozófiai és demokráciaelméleti álláspontja összegzésére tesz kísérletet, hanem egyúttal számos társadalomelméleti kérdésben is újrafogalmazza álláspontját.⁷ Habermas szerint a komplex társadalmakban az életvilágok pluralizálódása miatt a társas cselekvések közös életvilág általi koordinációjának esélye drasztikus mértékben lecsökkent. Ez azt jelenti, hogy ezekben a társadalmakban minden korábbinál nagyobb igény van aktív cselekvéskoordinációra. Ezt a megnövekedett igényt kizárólag tényleges cselekvéskoordinációs mechanizmusok révén ugyanakkor nem lehet kielégíteni. Ez ugyanis túlterhelné az egyéneket (egyszerűen nincs arra kapacitása az egyéneknek, hogy minden társas cselekvést egy hosszas egyeztetéssel előzzenek meg). Így fokozott szerep hárul a cselekvéskoordi-

---

arról szó sincs tehát, hogy minden teleológiai társadalmi cselekvést egy a cselekvéskoordináció fázisában végrehajtott KCS előzne meg. Erre csak akkor van szükség, ha a cselekvők nem azonos értelmi tartalmat kapcsolnak a cselekvéshez, vagyis ha a világ valamely szférájára vonatkozóan nem áll rendelkezésükre közös jelentés és emiatt a közös cselekvés problematikusvá válik.

6 A gyarmatosítás tézis pontosan azt a tendenciát írja le, hogy a rendszer ilyen értelemben vett határsértésének valószínűsége megnövekszik a modernizáció előrehaladtával.

7 A TÉ áttekintéséhez lásd: Felkai, 1993: 427–436, Balogh–Karácsony, 2000: 157–175, Némédi, 2008: 83–97.

náció nem életvilágbeli, de nem is KCS-formájú biztosítására, a jogi koordinációra (Habermas, 1996: 26-27). Jól látható módon explicit társadalomelméleti probléma ösztönzi Habermast arra, hogy a demokrácia és a jog kérdését komoly reflexió tárgyává tegye, hiszen a TÉ problematikája közvetlenül a cselekvéskoordináció helyreállításának problematikájából nő ki.⁸

A jogot Habermas szerint alapvetően egy többértű belső feszültség határozza meg, ténszerűség és érvényesség feszültsége. A jog mindenekelőtt örököl egy sajátos problémát azzal, hogy cselekvéskoordináló szerepet tölt be. Ténszerűség és érvényesség feszültsége minden cselekvéskoordinációs mechanizmusban jelen van. Akárhányszor az itt és most ténszerűségét közös – tehát a cselekvők által együttesen érvényesnek ítélt – értelmezési keretbe kell illeszteni, ténszerűség és érvényesség feszültségét fel kell oldani. A KCSE-ben az életvilág teljesítményének tekintette Habermas a cselekvéskoordinációt. Az életvilág számára nem adódik plusz feladatként, hogy a közös értelmezési keret érvényességét igazolja, hiszen az életvilág „reflektálatlan cselekvési horizont” és egy reflektálatlan tudattartam nem szorul igazolásra (Habermas 1996: 21–23). Abban a pillanatban, hogy a jog cselekvéskoordinációs feladatot tölt be, magára veszi a terhet, hogy a konkrét helyzet ténszerűsége és az általános jelentések érvényessége között közvetítsen.⁹ A cselekvéskoordináció feladatával megörökölt feszültség a jog esetében sajátos formát ölt. A jog ténszerűsége kikényszeríthetőségében (a fennálló jogrend kikényszeríthető, ebben áll cselekvéskoordinációs teljesítménye), érvényessége pedig legitimitásában jelenik meg (a fennálló jogrend csak legitim mivolta esetén érvényes). Minthogy a jog nem „reflektálatlan tudáshorizont”, ezért vele kapcsolatban feladatként fogalmazódik meg a feszültség kezelése (Habermas, 1996: 30). A jogra ebben az értelemben eredendő legitimitációs kényszer nehezedik: igazolnia kell tudni azon elvek legitimitását, amely alapján kikényszeríti a cselekvéskoordinációt. Ezen a ponton a jog szembekerül egy, a diskurzusetika során már megvizsgált kérdéssel: miként igazolhatók az értékek?

A diskurzusetikában az elvek mércéjeként a morális vitát jelölte meg, mondván azok az elvek érvényesek, amelyek uralommentes vitában születtek (D-elv). A morális vita mércéjeként pedig az általánosíthatóságot határozta meg, mondván a morális viták igazolási mércéje az általánosíthatóság (U-elv). Hasonlóképpen jár el Habermas a jogok legitimitálási eljárásának megadásakor: azokat a jogokat tekinti legitimnek, amelyek egy morális vitában általánosíthatónak – vagyis az össze-

8 Felkai Gábor ezt úgy fogalmazza meg, hogy „a *Ténszerűség és érvényesség: Adalékok a jog és a demokratikus jogállam diszkurzus-elméletéhez* című vaskos kötet, amely A kommunikatív cselekvés elmélete c. összefoglaló értékű társadalomelméleti munkában és a diszkurzusetikai művekben kifejtett gondolatok egyenes folytatásaként értékelhető” (Felkai, 1994: 167).

9 Természetesen ugyanez igaz a KCS beszédaktusaira is: azok esetében is igazolni kell a megfogalmazott jelentéseket.

egyeztethető maximális egyéni szabadságot biztosítónak – bizonyulnak (Habermas, 1996: 108–109). Ahogy a morális vitákat sem tekintette Habermas magától értetődő teljesítménynek, úgy a legitimációs eljárást sem. A morális viták létrejöttét a megfelelő morális fok meglétéhez kötötte. Ezzel párhuzamosan a legitimációs eljárás előfeltételeit is rekonstruálja: ahhoz, hogy legitimációs viták létrejöhessenek – a polgárok megfelelő morális fejlődési fokán túl – demokratikus intézményi keretek szükségesek. Ennek megfelelően Habermas bevezeti a demokratikus elvet: „csakis azok a jogok tarthatnak igényt a legitimitásra, amelyek megfelelnek az összes állampolgár diszkurzív jogalkotó eljárásában megszülető egyetértésnek” (Habermas, 1996: 110). Ha mindenki egyszerre szerzője és alanya a jogoknak, a jog kikényszerítésének tényszerűsége és érvényességre méltósága közti feszültség is feloldható: jogalanyként mindenki köteles betartani a jogokat, jogalkotóként pedig lehetősége van érvényességüket vitatni. Tényszerűség és érvényesség feszültsége ebben az értelemben csak oly módon oldható fel, ha a jogot demokratikus keretek között képzeljük el (Habermas 1996: 38–39). Habermas ezzel a lépéssel a jog problémáját a demokráciaelmélet problémájához kapcsolja.

A jog problematikájának filozófiai tárgyalását (Kant, Rawls) Habermas szociológiai megközelítéssel (Parsons, Luhmann) egészíti ki. Parsons a jog fejlődését a szocietális közösség fejlődésével párhuzamos folyamatnak tekinti. Elsősorban a jog integrációs funkcióját hangsúlyozza, és a jogfejlődést az integráció fejlődéseként írja le. A jog a gazdasági, politikai és szocietális közösség differenciálódásának fokán válik rendszerintegrációs erővé. Ilyenformán a funkcionális differenciálódás immanens kapcsolatot teremt jog és politika között (Habermas, 1996: 74–75).¹⁰ Az elkülönülő alrendszerekre közvetlenül nincs már hatásuk az állampolgároknak. Ezért az állampolgárok csakis a jog útján, közvetett módon fejthetnek ki az alrendszerek működésére és egyben saját cselekvéskoordinációjukra hatást. A jogi szabályozásban való részvétel a jogalkotásban való közvetett részvétel, vagyis a politikai participáció formáját ölti (Habermas, 1996: 77–78).

A normatív és a szociológiai perspektívák ötvözése elvezet a jog összetett értelmezéséhez. A normatív jogfilozófiai felfogás a jog legitimációs igénye kapcsán rámutat jog és demokrácia immanens kapcsolatára (legitim jog csak eljárás általi legitimáció révén lehetséges).¹¹ A szociológiai jogelmélet pedig jog és társadalmi integráció,

10 Ebből a gondolatból vezeti le a jog rendszer és életvilág közti közvetítő jellegét (Habermas, 1996: 80–81). Több kommentátor szerint Habermas a jog TÉ-beli tárgyalásával gyakorlatilag szétfeszítette a KCSE kialakított duális társadalomelmélet keretét. Míg a KCSE-ben a jog a rendszermechanizmus volt, addig a TÉ-ben rendszer és életvilág határán található, mindkét szférába – vagyis egy harmadikba – tartozik (Némedi, 2008: 88).

11 Ez a belátás már a 70-es években születő politológiai írásaiban is fellelhető. Így például a *Legitimációs problémák a modern államban* című tanulmányban, ahol azt a kérdést vizsgálja Habermas, hogy milyen

jog és cselekvéskoordináció kapcsolatára mutat rá. Habermas jog-felfogását ezek szintéziseként írhatjuk le. A jog annyiban tud legitim jog lenni és egyúttal cselekvéskoordinációs funkcióját betölteni, amennyiben demokratikus államapparátus megteremtí az ehhez szükséges környezetet. Egyrészt keretet biztosít a legitimációs vitáknak¹², másrészt érvényt szerez a legitim jogoknak (Habermas, 1996: 32).

Miután áttekintettük, hogy a jog milyen értelemben vált elsődleges cselekvéskoordinációs mechanizmussá a komplex társadalmakban, továbbá, hogy a jog eljárás általi legitimációja milyen értelemben utalt a demokratikus intézményekre, ezen intézmények leírásával folytatom a tanulmányt. A demokráciaelmélet vázlata két szinten írható le: az alapjogok szintjén és a hatalommegosztás szintjén. A demokratikus alapjogok kialakulását Habermas két szembenálló tradíció vitájának feloldásával mutatja be. A két tradíció aszerint válik el egymástól, hogy az individuális szabadságjogokat vagy a népszuverenitást tekintik az alapjogok szempontjából elsődlegesnek. Az előbbi álláspont emblematis gondolkodójának Kantot tekinti Habermas, míg az utóbbiának Rousseau-t. Mindkét szerzőnek azt rója fel, hogy morál, jog és politika immanens kapcsolatát nem sikerült megvilágítaniuk (Habermas, 1996: 94). A kanti koncepcióból azt hiányolja Habermas, hogy morál és jog immanens kapcsolatát megmutatja ugyan, de jog és politika kapcsolatát már nem látja (Habermas, 1996: 93). Így arra nincs Kantnak válasza, hogy miként formálható meg az állampolgárok közakarata. Rousseau a *Társadalmi szerződés*ben, ezzel szemben jog és politika kapcsolatával tökéletesen tisztában van, azonban mindennek morális megalapozásáról nem tud elszámolni (Habermas, 1996: 102). Rousseau tehát azt a kérdést nem tudja megválaszolni, hogy milyen módon biztosítható az individuum közakarata túlhatalmával szembeni védelme.

Habermas a két álláspont hiányosságait morál és jog, valamint jog és politika kapcsolatának diskurzuselméleti megvilágításával küszöböli ki. Amennyiben a jogok az állampolgárok tényleges morális-jogi diskurzusai révén nyerik el legitimitásukat és a közhatalom működését is ily módon legitimált jogok szabályozzák, úgy egyszerre oldódik meg a republikánus és a liberális probléma. A közakarata formálásának alapja az autonóm polgárok jelentés-kialakítási eljárása lesz, mely során csakis azok a jelentések kerülnek elfogadásra (válnak közakarattá), melyek a D-elv szerinti eljárásban születtek. Ez automatikusan biztosítja az egyén közhatalommal szembe-

---

legitimáció lehetséges a komplex társadalmak korában (Habermas 1994b). Válasza az, hogy eljáráson alapuló legitimáció.

12 Habermas nem felejt el megjegyezni, hogy ez két komponensből áll: magában foglalja az uralommentes nyilvánosság védelmét és a deliberációban részt venni kész állampolgárok nevelését, vagyis politikai kultúra fenntartását. A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy Habermas ugyan nem feledkezik meg fontosságáról (több helyen is felhívja rá a figyelmet: Habermas, 1996: 302, 317), ám explicit formában nem dolgoz ki állampolgári szocializáció elméletet.

ni védelmét is, hiszen a D-elv magában foglalja, hogy minden érintett egyetértése szükséges a döntéshez (Habermas, 1996: 103).

A fentieknek megfelelően az alapvető jogok öt nagy csoportját különbözteti meg Habermas. Az első csoportba tartozó jogok a szabadságjogok lehető legszélesebb körét (a határ mások szabadsága) biztosítják. A második és harmadik csoportba az első folyományai tartoznak. Így azok a jogok, melyek a törvényes önkéntes társulások jogait biztosítják és azok, melyek a törvények végrehajtását és az egyének jogi védelmét szabályozzák. E három csoportba sorolt jogok biztosítják az egyén autonómiáját. Ennek megléte esetén válhat nem pusztán alanyává, hanem szerzőjévé is az egyén a törvényeknek. A negyedik csoportba azok a jogok tartoznak, melyek a politikai vélemény- és akaratképzésben való részvétel egyenlő feltételeit biztosítják (politikai autonómia). Ez a biztosítéka annak, hogy az aktuális jogok a megfelelő eljárás keretei között megváltoztathatóak. Végül a jogok ötödik csoportja az egyéni és politikai autonómia materiális előfeltételeinek biztosítását írja elő. Ahhoz ugyanis, hogy az első négy jogcsoport jogainak alkalmazására egyenlő esélye legyen a polgároknak a materiális életkörülményeiket (beleértve a szociális, technikai és környezeti védelmet) is biztosítani kell egy alapvető szinten (Habermas, 1996: 122–123).

A fenti jogrendszer anélkül írja le egy demokrácia jogrendszerének keretét, hogy azt konkrét tartalommal feltöltené. Az ezeken túlmenő jogok már a konkrét eljárásokban születnek. A legitimáció körkörös folyamat: az új jogokat az az eljárás legitimálja, amely eljárásnak a legitimálandó alapjogok nyújtanak keretet (Habermas, 1996: 130). Így a jog-legitimálás feladata mindenkori állampolgárookra hárul, a jog-legitimálási folyamatok biztosítása és a legitim jogok végrehajtása, pedig a mindenkori állam feladata (Habermas, 1996: 133).

Habermas a klasszikus hatalmi ágak szétválasztása helyett az adminisztratív és kommunikatív hatalmak megkülönböztetésére és hierarchiájára fókuszál. Az alapjogoknak megfelelő demokratikus berendezkedés olyan jogállamként képzelhető el, amelyben az adminisztratív hatalom a kommunikatív hatalomnak rendelődik alá. Az adminisztratív hatalom hivatott a jogok tényszerűségét megvalósítani (a legitimált jogoknak érvényt szerezni) és az érvényesség lehetőségét (a legitimáció feltételeit) biztosítani. A kommunikatív hatalom fogalmát Arendt nyomán vezeti be Habermas.¹³ Szemben a hagyományos hatalomelméletek hatalom-konceptiójával, a kommunikatív hatalmat Arendt mint senki által nem birtokolható hatalmat írja le (így fel sem halmozható, se nem koncentrálható). Arendt szavaival a kommunikatív hatalom „akkor keletkezik, amikor az emberek közösen cselekszenek, s eltűnik abban pillanatban, hogy különválnak” (Habermas 1996: 147). Ez a fajta hatalom csakis uralom-

---

13 Hozzáteszi, hogy Arendt még nem tudhatta megalapozni koncepcióját, hiszen nem állt rendelkezésre formális pragmatikai bázis, csak a polisz ideáltípusa (Habermas, 1996: 147).

mentes nyilvánosságokban születhet, a közakaratot kifejező konszenzus formájában. Habermas saját elméletébe az arendti hatalomfelfogást a legitimációs-morális viták koncepciójával konkretizálja: a kommunikatív hatalom ebben az értelemben állampolgárok nyilvánosságban lefolytatott vitája során születő jelentésekkel azonosítható (Habermas, 1996: 162).

A demokrácia és a jogelmélet számára ezen a ponton kulcsfontosságúvá válik a nyilvánosság.¹⁴ A nyilvánosságban lehet ugyanis kommunikatív hatalmat generálni, a morális KCS-ek során. A nyilvánosságot Habermas KCS során újratermelődő, „vélemény- és információcserét lehetővé tevő kommunikációs hálózatként” írja le (Habermas, 1996: 360–361).¹⁵ A nyilvánosság mellett a demokráciaelmélet másik szociológiai kulcskategóriájaként a civil társadalomra utal Habermas (Habermas, 1996: 367). Civil társadalom alatt az adminisztratív és a gazdasági alrendszertől egyaránt független szférát érti. A civil társadalomban létrejövő szervezetek nem ritkán a nyilvánosság által feltárt problémák közvetlen orvoslása céljából jönnek létre.¹⁶ Civil társadalom és nyilvánosság a kommunikatív hatalom születésének terepeiként a habermasi demokráciaelmélet záróköveinek tekinthetők.¹⁷ Ezeket jelöli meg Habermas az állampolgári cselekvés tereiként. Ebben az értelemben a nyilvánosság és a civil társadalom – a bennük lefolytatandó morális-jogi diskurzusok révén – a jog legitimálásának biztosítékai. Nyilvános vita résztvevőjeként válhat az egyén a jogok szerzőjévé, formálhatja a közhatalmat és közvetve ily módon módosíthatja a cselekvéskoordinációt.

Habermas a TÉ-ben a cselekvéskoordináció problematikájának közvetett megoldását nyújtja. Elismeri, hogy a komplex társadalmakban a hétköznapi cselekvéskoordinációs feladatokat sem az életvilág, sem a KCS nem tudja ellátni. Az így

14 Ezzel visszatér egy a pályája kezdete óta központi jelentőségű kategóriához Habermas, ismét egy újabb jelentésréteggel gazdagítva azt.

15 Természetesen az arendti kötődés itt is nyilvánvaló. Arendt a nyilvánosságot olyan nem-materiális létezőként, az emberek között („inter-est”) létrejövő viszony-hálóként írja le Arendt, amelyet a beszéd és a cselekvés hoz létre (Arendt, 1998: 182–183).

16 Civil társadalom koncepciójával Habermas Arató és Cohen *Civil Society and Political Theory* című nagyszabású művéhez csatolja demokráciaelméletét. Arató és Cohen szerint a nyilvánosság és a civil társadalom egyaránt duális jellegű. Egyszerre offenzív és defenzív funkciót töltenek be a politikával szemben. Az offenzív jelleg abban nyilvánul meg, hogy a politika számára nem, vagy el nem ismert témákat a nyilvánosság segítségével a polgárok előtt feltárják, a defenzív jelleg pedig abban, hogy a politikai intézkedések mellett az életvilág szintjén közvetlenül igyekeznek megoldást találni a felmerülő problémákra. Ennek megfelelően a civil szféra és a nyilvánosság olyan kategóriáknak tekinthető, amelyek által Habermas demokrácia-koncepciója szociológiailag megalapozható (Habermas, 1996: 370).

17 Ennek az álláspontnak mind a mai napig gyakran hangot ad Habermas. Így például egy 2006-os konferencián elhangzott beszédében is a civil társadalomra mint a nyilvánosságban a tömegmédiá okán keletkező patológiák orvoslásának egyetlen ellenszerére utal (Habermas, 2006).

keletkező réseket a jog tömi be. A kommunikatív racionalitásnak egy ilyen felállásban a jog megalapozása révén juthat továbbra is szerep. Vagyis ahelyett, hogy közvetlenül koordinálná a KCS a cselekvéseket, közvetetten, az általa legitimált jogon keresztül koordinálja. A legitim jog tehermentesíti a cselekvőket: nem kell minden egyes cselekvésnél KCS-hez szükséges cselekvés-perspektívát felvenniük (és kilépni a teleologikus cselekvés-összefüggésből), elég azt pusztán a jogi cselekvések kapcsán (Habermas, 1996: 28, 114).

Ebben az értelemben a TÉ-ben a KCS hatókörének megváltoztatásáról beszélhetünk. Immáron nem általános cselekvéskoordinációs elvként gondol rá Habermas. A TÉ-ben a KCS az állampolgári cselekvés formáját ölti: jog-legitimáló eljárás.¹⁸ Álláspontom szerint a KCS pontosabb lokalizálása leszűkíti ugyan a KCS hatókörét, de egyúttal nagyobb magyarázóerőre is emeli. Mint láttuk az ideális beszédhelyzet létrejötte számos – a cselekvőkre és az intézményekre vonatkozó – előfeltételtől függ. A KCS a cselekvőtől külön erőfeszítést igényel, minthogy természetes beállítódásuk megváltoztatását feltételezi. Különleges erőfeszítés, csakis különleges cselekvéshelyzetben várható el a cselekvőtől. Ilyen különleges cselekvés-helyzetnek tekinthetjük az állampolgári cselekvéshelyzetet. Ennek során a cselekvő a minden további stratégiai cselekvésnek keretet adó jogi szabályozásról folytat vitát.

Amikor minden további cselekvési helyzetben érvényes jogról vitatkozik a cselekvő, speciális cselekvés-összefüggésbe kerül. Míg a teleológiai társas cselekvések során a cselekvő a konkrét cselekvéshelyzetre összpontosítja figyelmét, addig az állampolgári cselekvés-helyzetben definíció szerint a konkrét cselekvés-helyzet meghaladására kell fókuszálnia, ahhoz megfigyelőként kell viszonyulnia. Az állampolgári cselekvés szükségszerűen azt implicálja, hogy a cselekvő meghaladja a cselekvés-összefüggés konkrétságát, és általában a cselekvés-helyzetekhez viszonyuljon. A KCS-t egy – korábban már idézett – helyen úgy jellemzi Habermas, hogy annak során egyik világhoz sem viszonyul közvetlenül a cselekvő: ehelyett „magához a cselekvő-világ viszonyuláshoz viszonyul” (Habermas, 1984: 94). Pontosan ez történik a jog-legitimációs diskurzusban is (az állampolgári cselekvés-helyzetben a kritikai beállítódás a természetes beállítódás).

Ennek megfelelően az állampolgári cselekvést a KCS egy sajátos típusával azonosíthatjuk. A sajátos típust a témák meghatározott köre jelöli ki. Állampolgári cselekvés során a „mit kell tennünk?” kérdésre keresünk választ. A kérdésnek pragmatikus, etikai-politikai és morális vonatkozását különbözteti meg Habermas. A

---

18 A KCS szerepének beszűkítése alighanem a kritikák jogosságának elismerése motiválta. Az ilyen irányú kritikák közül – ahogy arra Felkai Gábor is felhívja a figyelmet – alighanem az egyik legjelentősebb McCarthy-é. McCarthy amellett érvel, hogy az életformák pluralizálódása miatt nem pusztán a társas cselekvések, de a KCS-ek koordinációja is kétségessé vált. Amire Habermas azzal válaszolt, hogy újfogalmazta a KCS-ek reális lehetőségét, az állampolgári cselekvés szintjén (Felkai, 2001: 41).

pragmatikus dimenzió mentén célok megformálása és alternatív célok közötti választás zajlik. A politikai-etikai viták során a közösség tagjai az identitásukra kérdeznek rá. A morális viták pedig arra vonatkoznak, hogy miként lehet mindenki számára megfelelő módon koordinálni a közös életet (Habermas, 1996: 158–160). Vagyis az állampolgári cselekvés a fentieknek megfelelően nem más, mint az *életvilág pragmatikus, morális és etikai aspektusainak újratermelése, nyilvánosságbeli KCS-ek sorozatában*. Az állampolgári cselekvés meghatározása után, immáron visszakanyarodhatunk dolgozatunk kiindulópontjához. Az állampolgári cselekvés előfeltételeire vonatkozó kérdés eszerint úgy szól: mik ennek a KCS-nek a kapcsolathálózati előfeltételei? Ezt vizsgálom meg a dolgozat második szakaszában.

Az állampolgári kommunikatív cselekvés kapcsolathálózati előfeltételei

A KCS kapcsolathálózati előfeltételeit negatív érvelés útján határozom meg. Azokat a kapcsolathálózati konfigurációkat azonosítom, amelyek esetében vagy nem is válik szükségessé KCS, vagy pedig jó eséllyel torzul a KCS. Majd ezek logikai komplementereként írom le a KCS-t valószínűsítő kapcsolathálózatokat. Az első szempont, amit figyelembe kell vennünk a KCS-t valószínűsítő kapcsolathálózatok keresésekor a fogalom definíciójához köthető. A KCS-t az életvilág komplementereként vezette be Habermas, ami azt jelenti, hogy abban az esetben jön létre egyáltalán KCS, ha az életvilág nem látja el cselekvéskoordinációs funkcióját. A második szempont a KCS torzulásaihoz köthető. A KCS fogalmát Habermas a KCSE-ben formális pragmatikailag vezette be. Ez azt jelenti, hogy a fogalom lehetőség-feltételeit rekonstruálta és figyelmen kívül hagyta a lehetséges torzulásokat. Más tanulmányokban viszont kitért a probléma empirikus aspektusára is, és megvizsgálta a KCS lehetséges torzulásait.

Ilyenformán a torzítatlan KCS cselekvéskoordinációs alternatívája lehet egyfelől az életvilág, másfelől a torzult KCS (e három variáció egyike koordinálja a társas cselekvéseket). A KCS torzulásának lehetséges okait Habermas két csoportra osztotta. Megkülönbözteti egymástól a kommunikáción kívüli okokból és a kommunikáción belüli okokból torzult KCS-t. A kommunikáción kívüli ok nem más mint a nyelv stratégiai használata, vagyis perlokúciós célok megvalósítására tett kísérlet. Ez akkor következik be, ha az egyik fél saját jelentéseit akarja elfogadtatni társával, nem pedig kölcsönös megértésre törekszik. A cselekvéskoordináció folyamatában kölcsönös megértésre orientált cselekvésről stratégiai cselekvésre való átváltás a nyílt vagy rejtett erőszak formáját ölti. A nyílt erőszakra példa a fenyegetés, a rejtett erőszakra példa a manipuláció, hazugság. A nyílt vagy rejtett erőszak azért tekinthető a KCS-torzulás kommunikáción kívüli okának, mert mindkét esetben a kölcsönös megértésre való orientációt stratégiai orientáció váltja fel, vagyis ilyenkor az egyik cselekvő szándékosan torzítja a KCS-t.

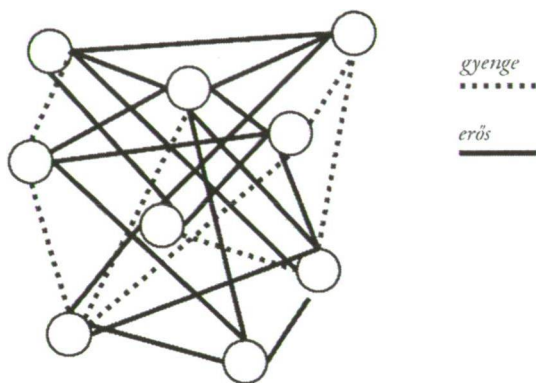
A kommunikáción belüli ok az életvilág torzult jelentéslétrehozási módok sorozatában történő elsajátítására vezethető vissza. Előfordulhat, hogy valaki annak ellenére ragaszkodik egy beszédaktus igazságához és helyességéhez, hogy annak helyességét és igazságát nem tudja alátámasztani, tehát azokat illetően nem elszámoltatható.¹⁹ Ezekben az esetekben dogmatikus eredetű a beszédaktusnak tulajdonított érvényesség. A dogmatikus eredetű érvényesség abban az értelemben irracionális, hogy bár nem tudunk érvelni mellette, mégis ragaszkodunk hozzá. Abból fakadóan ugyanis, hogy nem tudunk érvelni a dogmatikus beszédaktusok mellett, egyúttal eltöröljük annak az esélyét, hogy mások is racionálisan megítélhessék az érvényességét. Ily módon elzárjuk a többieket a beszédaktus érvényességének megítélésétől, aminek következtében annak elfogadására nem motiválhatjuk társainkat racionálisan, csak – nyílt vagy rejtett – erőszak útján. Ebben az értelemben a dogmatikus érvényesség is megakasztja a beszédaktusok sorozatát: ellehetetleníti az érvényességi igények visszautasítását. Minthogy az életvilág magának a kommunikációnak a talaja (a KCS során abból merítjük az értelmezési, érvelési sémáinkat), ebben az értelemben az életvilág zártágából fakadó elszámoltathatatlanság a kommunikáción belüli okokra vezethető vissza.

A továbbiakban tehát három kapcsolathálózatot fogok rekonstruálni, amelyek rendre az életvilág általi cselekvéskoordinációt (1), a nem-szándékolt KCS-torzítást (2) és a szándékolt torzítást (3) valószínűsítik. Majd ezek logikai komplementereként írrom le a KCS-t valószínűsítő kapcsolatháló sajátosságait (4). Az egyes kapcsolathálók pontjait egyének alkotják. Két pont akkor kerül összekötésre, ha két egyén közös állampolgári cselekvésben vesz részt, vagyis, ha nyilvános pragmatikus, morális vagy etikai jelentéseket újítanak meg.²⁰ Ilyenformán az állampolgári cselekvésbe beleértem a nyilvános vitában való részvételt (pragmatikus, morális vagy etikai jelentések közvetlen megújítása) és a civil társadalmi cselekvéseket is (pragmatikus, morális vagy etikai jelentések közvetett megújítása). Szaggatott vonallal jelölöm és gyenge kötésnek hívom, ha ritkán, folyamatos vonallal jelölöm és erős kötésnek hívom, ha gyakran végez két egyén együtt állampolgári cselekvéseket.

19 Itt a hangsúly a ragaszkodás irracionális mozzanatán van. Pontosan ez akasztja meg ugyanis a beszédaktus-elfogadás racionálisan motivált folyamatát. Az esetre példa lehet, ha egy vallási, világnézeti kérdésben dogmatikusan elkötelezett emberrel lefolytatott vitára gondolunk. A dogmatikus nézeteket képviselő fél, azokról értelemszerűen nem tud racionális igazolást adni. Minthogy azokat nem tartja vitaképesnek (azokat vitán felülinek tekinti), emiatt meg van győződve arról, hogy nem szorulnak igazolásra. Ugyanakkor az, hogy ő maga nem képes igazolni a nézeteket, szoros összefüggésben áll azok elsajátítási módjával. Az igazolásra való képtelenség és az igazolás visszautasítása annak a jele, hogy maga sem racionális érvelés okán sajátította el a képviselt nézeteket.

20 Ne feledjük, hogy az állampolgári cselekvés lényege a pragmatikus, morális és etikai jelentések KCS-ek során történő újratermelése, ami – tekintve, hogy ezek a jelentések a jogszabályokban kerülnek megfogalmazásra – végső soron nem más mint jog-legitimáció.

Az életvilág által koordinált társas cselekvések nem implicálnak aktivitást abban az értelemben, hogy a fennálló jelentések jóváhagyását fejezik ki. A pragmatikus, morális és etikai jelentések passzív jóváhagyása nem tekinthető külön cselekvésnek, hisz hiányzik belőle a reflexió mozzanata, ami az állampolgári KCS nélkülözhetetlen eleme.²¹ Az életvilág olyan kapcsolathálózatokban koordinálja a társas cselekvéseket, amelyeket sűrű, erős kötésekkel jellemezhetünk.²² Egy ilyen – tönniesi értelemben *Gemeinschaft* jellegű – zárt hálózatban a jelentések nagy valószínűséggel közösen osztottak, ugyanakkor reflektálatlanok. Ennek megfelelően egy ilyen hálózat tetszőleges két tagja között maga az állampolgári cselekvés, vagyis a releváns jelentések újratermelésének esélye csekély, hiszen ez olyan a reflexiót igényel, ami egy zárt közösségben kis eséllyel alakul ki. Lássuk, hogy néz ki ez a kapcsolatháló (1):

A következő két hálótípus, amit megvizsgálók, már KCS-t implicál, azonban nem-szándékolt vagy szándékolt okokból torzuló KCS-t. Tetszőleges kapcsolathálózat két tagjának társas cselekvése akkor igényel életvilág helyett KCS-sel megvalósított cselekvéskoordinációt, ha a két egyéb nem tagja egyazon sűrű és erős kötésekkel jellemzett kvázi-klikknek.²³ Ilyen esetben válik egyáltalán reális eséllyé, hogy a jelentések vita tárgyát képezzék, reflexiót igényeljenek. Minthogy az állampolgári cselekvéseket a vitás jelentések meghatározott köre különbözteti meg a hétköznapi

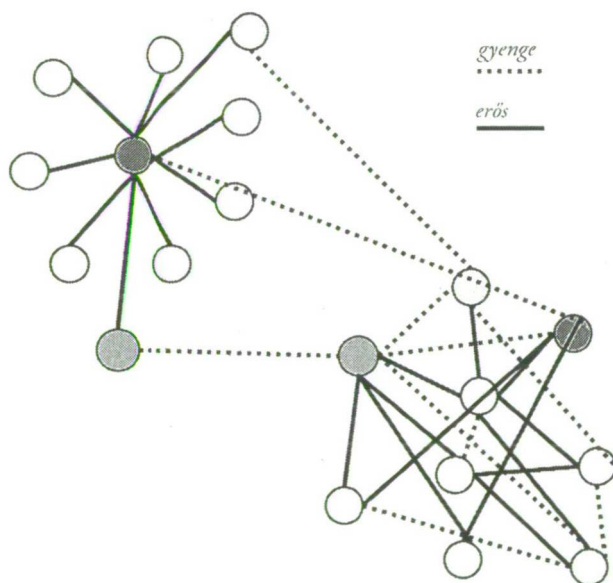
21 Természetesen ez nem azt jelenti, hogy bizonyos kontextusban ne lehetne épp a passzivitással kifejezni valamit (pl. háborúban nem vonulni hadba politikai tett). A hangsúly a reflexió meglétében van. Az életvilágra természetes beállítódásban nem reflektálunk, ami az állampolgári cselekvés vonatkozásában azt jelenti, hogy a pragmatikus, etikai, morális szelétére nem reflektálunk. Az állampolgári cselekvés a reflexióval veszi kezdetét, a pragmatikus, etikai, morális jelentések önálló véleményezésével.

22 Sűrűség: a maximális kapcsolatok és a megvalósult kapcsolatok hányadosa (Scott, 1991: 74).

23 Klikk: olyan hálózat, amelyben minden lehetséges kapcsolat megvalósul (Scott, 1991: 117).

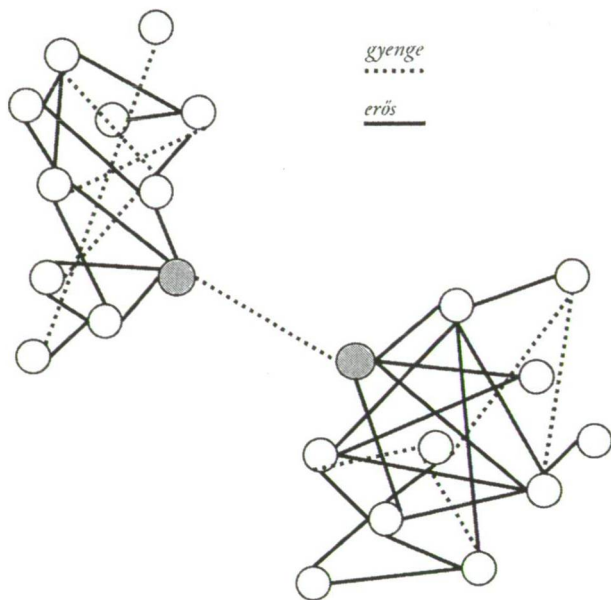
KCS-től, ezért azt mondhatjuk, hogy állampolgári cselekvés olyan egyének nyilvános társas cselekvése során jöhet létre, akik nem osztoznak reflektálatlanul egyazon pragmatikus, etikai, morális jelentéskészletben. Ők ugyanis, amint közös cselekvésbe kezdenek, szükségképpen összehangolni kényszerülnek ezen jelentéseiket, vagyis állampolgári KCS-t hajtanak végre. A KCS-t implikáló kapcsolathálókat az (1) alapján, annak komplementereként írhatjuk le. Minthogy az (1)-t sűrű, erős kötésekkal leírható kvázi-klikként írtam le, ennek logikai komplementerét alapvetően nem-sűrű és/vagy nem-erős kötésekkel jellemezhető hálózatként definiálom. Egy ilyen hálózatot specifikálva jutok el a KCS-t valószínűsítő konfigurációhoz.

A nem szándékolt okokra visszavezethető kommunikációs patológiákat Habermas valamilyen látens (és manifesztált nem tehető) hatalmi viszonyra vezeti vissza (Habermas 2001b). Ezen a vonalon elindulva a (2) típusú cselekvés-koordinációt olyan kapcsolatokban kell keresnünk, amelyeknek legalább egyik tagja egy erősen centralizált hálózatban található. A centralizált kapcsolathálózat ugyanis egyenlőtlen hatalmi viszonyokat és ebből fakadóan, nem-demokratikus jelentés-létrehozási módokat valószínűsít, vagyis dogmatikus életvilág létrejöttét. További jellemzője az ilyen kapcsolatnak, hogy a dogmatikus életvilágú egyén centrális elemmel való kapcsolata erős kötés kell legyen, hisz a gyakori hatalmi pozícióban lévő másikkal való gyakori társas cselekvés során állandósulnak a dogmatikus jelentések. Egy ilyen hálózat látható az alábbi ábrán (2):

A (2) kapcsolathálón az azonos színű egyének közötti interakciókban nagy valószínűséggel nem az életvilág koordinálja a társas cselekvéseket (hisz nem azonos klikkbe tartoznak a felek), ugyanakkor nem is torzítatlan KCS, hisz az egyik részhálózat erősen centralizált, ebből fakadóan tagjai életvilága nagy eséllyel dogmatikus. Az állampolgári cselekvés esetében ez azt jelenti, hogy olyan egyének között kis eséllyel jön létre állampolgári KCS, akik közül az egyik dogmatikus politikai jelenléssel rendelkezik (pl. egy párt, ideológia fanatikus híve).

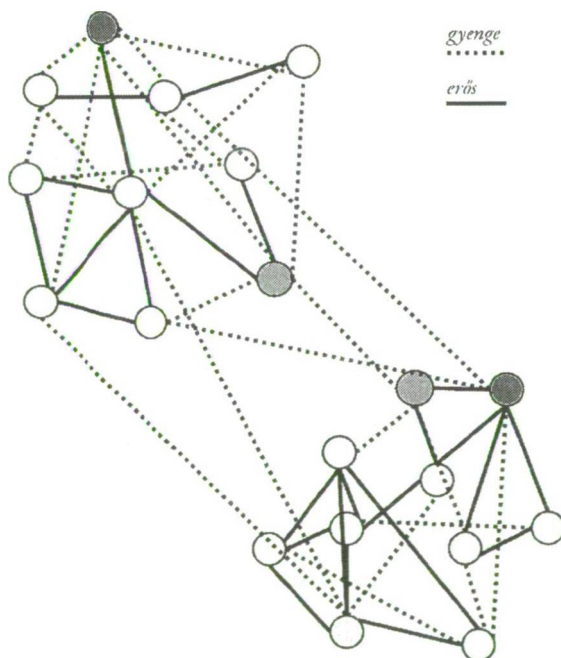

A (3) típusú kapcsolatháló a szándékoltan torzított KCS-eket valószínűsíti. Annak, hogy két egyén közül az egyik manipulálni, vagy átverni akarja a társát számtalan olyan oka lehet, amit közvetlenül nem lehet kapcsolathálózatilag megragadni. Ugyanakkor arra lehetőségünk van, hogy rekonstruáljunk egy olyan kapcsolathálózatot, amiben nagyobb eséllyel történhet meg szándékolt KCS-torzítás. Erre akkor nyílik lehetőség, ha két olyan egyén lép interakcióra, akik kapcsolathálózatai között nincs átfedés. Ilyenkor ugyanis az esetlegesen lelepleződött manipuláció, erőszak nem fenyeget a közösségen belüli hitelvesztés veszélyével.

A (3) típusú kapcsolatháló esetében az azonos színű egyének közötti interakcióban van a legnagyobb esély a szándékoltan torzított KCS-re. A két egyén különböző klikkbe tartozik és gyenge kötés van köztük, ezért nem az életvilág koordinálja közös cselekvésüket, továbbá egyikük részhálózata sem centralizált, ezért a dogmati-

kus jelentések esélye sem különösen nagy. Ugyanakkor amiatt, hogy részhálózataik között gyakorlatilag nincs kapcsolat, annak az esélye, hogy egy esetleges lelepleződött manipuláció, vagy meghíúsult fenyegetés a közösségen belüli hitelvesztéssel járna, csekély. Mindez valószínűsíti a KCS szándékolt torzulását. Az állampolgári cselekvés szintjén ez az eset akkor áll fenn, ha két egymás számára idegen közösség tagja vitat meg pragmatikus, morális, etikai ügyeket (pl. két közös tagsággal nem rendelkező civil szervezet próbál együttműködni). Ilyenkor nincs, ami szankcionálja a potenciális normaszegést, ezért a normaszegés költsége alacsony. Ennek megfelelően rendszerint bizalmi válság jellemzi az ilyen cselekvéshelyzeteket.

Az (1), (2), (3) típusú kapcsolathálózatok leírása után lehetőségünk nyílik a KCS-t, vagyis a kívánatos állampolgári cselekvést valószínűsítő kapcsolathálózat leírására. Ennek megfelelően azokban az esetekben kerül sor KCS-re, amikor két olyan egyén próbál közös jelentést létrehozni, akik között egyrészt gyenge kötés van, másrészt kettejük közös kapcsolathálózatában az erős kötések sűrűsége kicsi, harmadrészt részhálózataik nem centralizáltak, negyedrészt részhálózataik közti gyenge kötések sűrűsége nagy. Ez azt jelenti, hogy a KCS azokban az esetekben valószínű, amikor két olyan ember cselekszik együtt, akik nem rendelkeznek közös életvilággal, ugyanakkor nem is dogmatikus életviláguk és nem is akarják egymást átvenni. Lássuk, hogy néz ki ez a kapcsolatháló (4):

Az egyforma színű egyének között nagy eséllyel jön létre torzítatlan KCS, amennyiben kicsi az esélye az életvilági és a szándékolt vagy nem-szándékolt okokból torzult KCS-nek. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy az állampolgári cselekvés kapcsolathálózati előfeltételeit a (4) kapcsolatháló alapján adhatjuk meg. Olyan cselekvéshelyzetekben zajlik le demokratikus állampolgári cselekvés, amelyekben a cselekvők nem osztoznak reflektálatlanul a pragmatikus, morális, etikai jelentésekben, azokról vitát nyitnak, mely vita nem torzul sem az életvilágok dogmatikussága, sem pedig a manipuláció okán.

Konklúzió

Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy formális szinten megragadjam a jog-legitimációs (pragmatikus, morális, etikai jelentésekről lefolytatott) KCS-t valószínűsítő kapcsolathálózatok sajátosságait. A kidolgozott feltételek természetesen nem definiálnak semmilyen ideálisnak tekinthető kapcsolathálózatot, csupán rámutatnak olyan kapcsolathálózati konfigurációkra, amelyek nagyobb eséllyel lehetetlenítik el az állampolgári cselekvést másoknál. Ebben az értelemben dolgozatom olyan, társadalom- és demokrácielméletileg beágyazott elemzési szempontokat tartalmaz, amiket az empirikus kutatási eredmények elemzésekor hasznosíthatunk. Ezeket érdemes röviden összefoglalni zárásként.

Álláspontom szerint a demokratikus participáció, az állampolgári cselekvés a habermasi elmélet keretei között nem más, mint jog-legitimáló KCS, vagyis az életvilág sajátos szeletének az újratermelése. Ebbe egyaránt beletartoznak az életvilág újratermelés direkt (nyilvános vita) és indirekt (civil tevékenység) módjai. Úgy gondolom, hogy az így felfogott állampolgári cselekvés különböző eséllyel jön létre különböző kapcsolathálóval jellemezhető közösségekben. Mindenekelőtt olyan zárt közösségekben, ahol a tagok életvilágához való viszonya reflektálatlan, a KCS iránti igény csekély, kis eséllyel jön létre állampolgári cselekvés. Ez a belátás arra hívja fel a figyelmet, hogy pusztán a sűrű kapcsolatháló még nem teremti meg az állampolgári cselekvés keretfeltételeit, hisz egy ilyen közösség nem annyira megvitatja saját ügyeit, sokkal inkább reflektálatlanul igazodik a közös normákhoz.²⁴ Az állampolgári cselekvés azzal kezdődik, hogy az egyének direkt vagy indirekt módon maguk hozzák létre azokat a pragmatikus, morális, etikai jelentéseket, amikhez igazítani akarják cselekvésüket.

---

²⁴ Belátható, hogy abban az esetben, ha pusztán automatizmusként követünk valamilyen normát, akkor definíció szerint nem állampolgári cselekvést végzünk, hanem egyszerű normakövetést. Az állampolgári cselekvés azzal kezdődik, hogy a polgár választja cselekvését.

Ugyanakkor az életvilágok összehangolásának folyamata, a KCS is sok ponton meghiúsulhat. Egyfelől az életvilágok dogmatikus beállítódása okán, másfelől a szándékos szimbolikus erőszak okán. Előbbinek az esélye az erősen centralizált hálózatok esetében, utóbbinak az esélye pedig az egymástól izolált részhálózatok esetében nő meg. Ez a belátás arra hívja fel a figyelmet, hogy nem elegendő csupán az állampolgári cselekvés keretfeltételeként a reflexió és a közös jelentések létrehozását valószínűsítő hálózatokat azonosítani, a jelentés-létrehozás lehetséges torzulásaira is ki kell terjeszteni a kutatói figyelmet. Az állampolgári KCS a nem-dogmatikus, szabad vita formáját ölti, ezért az ezt valószínűsítő hálózatokat lehet csupán az állampolgári cselekvés előfeltételével azonosítani.

Irodalomjegyzék

- Arendt, H. (1998): *The Human Condition*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Balogh I. – Karácsony A. (2000): *Német társadalomelméletek*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Felkai G. (1993): *Jürgen Habermas*. Áron Kiadó, Budapest.
- Felkai G. (1994): *Búcsú a szociológiától*. Szociológiai Szemle 1994/1.
- Felkai G. (2001): *A diskurzusetika és a demokratikus politikai eljárások eszménye*. In: (uő. szerk.): *A kommunikatív etika*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Habermas, J. (1994a): *A társadalomtudományok logikája*. Atlantisz, Budapest.
- Habermas, J. (1994b): *Legitimációs problémák a modern államban*, In: uő. Válogatott tanulmányok, Atlantisz, Budapest.
- Habermas, J. (2001a): *Előkészítő megjegyzések a kommunikatív kompetencia elméletéhez*. In: Felkai Gábor (szerk.): *A kommunikatív etika*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Habermas, J. (2001b): *Gondolatok a kommunikációs patológiákról*, In: Felkai Gábor (szerk.): *A kommunikatív etika*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Habermas, J. (1984): *The Theory of Communicative Action vol.1: Reason and the Rationalization of Society*. Beacon Press, Boston.
- Habermas, J. (1987): *The Theory of Communicative Action vol.2: Lifeworld and System: A critique of Functionalist Reason*. Beacon Press, Boston.
- Habermas, J. (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Habermas, J.: *Reconciliation Through the Public use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism*. In: *The Journal of Philosophy*, Vol. 92, No. 3.
- Habermas, J. (2006): *Political communication in media society – Does democracy still enjoy an epistemic dimension? The impact of normative theory on empirical*

- research* – az International Communication Association 2006 júniusában megrendezett konferenciáján elhangzott előadás, internetes hozzáférés: http://www.icaheadq.org/Speech_by_Habermas.pdf.
- Husserl, E. (1998): *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Atlantisz, Budapest.
- McCarthy, T. (1978): *The Critical Theory of Jürgen Habermas*. Hutchinson, London.
- Némedi D. (2008): *Jog és tárgyalásos politika*. In: uő. (szerk.): Modern szociológiai paradigmák. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Papp Zs. (1987): *A racionalitástól a kommunikatív racionalitásig. Jürgen Habermas társadalomelméleti szintézisééről*. In: Csepeli–Papp–Pokol (szerk.): Modern polgári társadalomelméletek. Gondolat, Budapest 1987.
- Putnam, R. D. (1995): *Bowling Alone. The Collapse of American Community*.
- Scott, J. (1991): *Social Network Analysis*. SAGE, London.
- Sik D. (megjelenés alatt): *Habermas életvilág fogalmán innen és túl*. In: Némedi D.–Szabari V. (szerk.) *Kötő-jelek 2008*. ELTE-TÁTK, Budapest.